

Наташа Половина*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

За један женски средњи век

Светлана Томин. *Књигољубиве жене српској средњеј века*
(друго, измењено и допуњено издање). Нови Сад: Академска књига,
2025. 206 стр. ИСБН- 978-86-6263-597-6

Академска књига из Новог Сада објавила је друго, измењено и допуњено издање књиге Светлане Томин *Књигољубиве жене српској средњеј века*. За све оне који знају колико је редак случај да једна научна монографија доживи друго издање, претходна реченица је вероватно довољна да се заинтересују за садржај књиге. Након осамнаест година од првог издања *Књигољубивих жена српској средњеј века*, пред нама су поново приче о знаменитим, али и мање познатим средњовековним женама, допуњене новим увидима, научним резултатима српске и светске медијевистике, као и у међувремену објављеном медијевистичком литературом.

Људи средњег века на живот су гледали као на улогу коју је требало одиграти на некој замишљеној позорници друштвеног живота. Средњовековни човек био је сведен на своју социјалну улогу и статус који је имао у друштву. Тај друштвени статус није одређивао само материјално-економску димензију његове егзистенције, већ и поглед на свет. Ако на страницама званичних историја средњег века покушамо да потражимо одговор на питање о улози жене у средњовековном друштву, брзо ћемо стећи утисак о њеном подређеном положају, а сходно хришћанском учењу, и о честој демонизацији жене и њеном поистовећивању са ђаволом. Ко данас, размишљајући о средњем веку, не помисли на жене које су биле спаљиване као вештице? Такве представе део су устаљених асоцијација на епоху средњег века, па је, с аспекта савремености, средњовековну жену лако сместити на маргину друштва и говорити о њеном инфериорном положају, који је свакако неоспоран. Теже је пронаћи сведочанства о оним женама које су активно учествовале у друштвеном животу (а било их је) и које су, привилеговане својим

* natasapolovina@ff.uns.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-5960-3629>

пореклом и социјалним статусом, биле начитане и образоване. Светлана Томин изабрала је тежи пут.

Књига *Књигољубиве жене српској средњеј века* обухвата шест раније објављених студија и огледа Светлане Томин (у другом издању изостављен је рад о *Описанију бољубном* Јелене Балшић), који се не тичу само књижевног рада значајних жена српског средњег века, већ и ширих аспеката њиховог деловања. Зато ова књига није намењена само оним читаоцима који се занимају за књижевноисторијске теме и учешће жена у књижевном животу, већ је и драгоцено полазиште за различите приступе изучавању средњовековне српске, али и византијске културе.

Већ прво поглавље књиге – „Представе о женама у српској средњовековној литератури“ – у којем се најпре износе негативне, а потом и позитивне представе о жени кроз историју средњег века, како на примерима из оригиналне, тако и преводне књижевности, код читаоца ствара утисак целовитог прегледа. Таквој целовитој слици тежио је и Жак ле Гоф (Jacques Le Goff), настојећи да прикаже „један други средњи век“, средњи век као целовит, јединствен систем, у којем су писана историјска сведочанства једнако битна колико и веровања, обичаји, атмосфера и понашање појединаца и група. Сличан приступ негује и Светлана Томин, ослањајући се у својим истраживањима на научне студије, али остављајући простора и за претпоставке, за оно што се понекад само наслућује између редова.

Ко су биле књигољубиве жене? Свакако не само оне које су књиге писале и читале, већ и оне које су их поручивале, куповале, поклањале. „Слика женске књигољубивости“ приказана у поглављу „Књигољубиве жене средњег века. Прилог познавању“, у другом издању књиге је проширена, али - како ауторка каже - „никако коначно заокружена“. Белешке о појединим књигама које су наручивале или откупљивале жене Светлана Томин проширила је нови подацима (посебно су важне корекције у датирањима одређених рукописа), али је сам „инвентар“ допуњен и књигама за које се у међувремену дознало (Зборник параклиса везан за Милицу и Јефимију, прва деценија 15. века; Минеј за фебруар и март из 1563, откупила Јагода; Минеј за јануар из Дечана, откупила Слава слепица 1599/1600, итд.).

И сам по себи, али и у поређењу с првим издањем књиге, овај преглед је вишеструко значајан. Без обзира на то што су књигољубиве жене у начелу припадале вишим друштвеним слојевима, има и оних о којима не знамо ништа осим њиховог имена, и то само захваљујући књизи коју је та жена откупила или наручила. Књига је, дакле, понекад, једини сачувани траг о животу једне жене. Поред тога, овај, на први поглед мали

попис књига открива различите димензије женске књигољубивости, не само интересовање жена за конкретну литературу, већ и начине на које се до ње долазило, па и судбину рукописне књиге од средњег века до данас, указујући на мрежу односа и мрежу путева којима су књиге путовале од једног до другог места, од свог аутора до свог власника. Коначно, стална тежња да се дозна које су то књиге чиниле стару српску библиотеку, шта су то читали српски средњовековни писци, делимично је задовољена и овим пописом, који ће се, можда, у будућности још допуњавати.

У средњем веку књига је имала и ванкњижевну функцију, па не чуди што се за епистоларну књижевност средњег века каже да је више од књижевности: то је и својеврсна историја друштвених односа, будући да средњовековне посланице не откривају само друштвене релације учесника преписке, већ и значајне теме и идеје интелектуалног живота онога времена. Баш о томе говори поглавље „Епистоларна књижевност и жене у српској средњовековној култури“, у којем нас Светлана Томин, кроз различите примере из византијске и српске средњовековне културе, упознаје са образованим женама које су, дописујући се, водиле духовне разговоре „на даљину“ са својим духовницима. Поред Јелене Балшић, један од најзначајнијих примера из српске средњовековне прошлости јесте краљица Јелена, жена краља Уроша Првог и мајка краљева Драгутина и Милутина, иначе, и прва жена у српској књижевности којој је посвећено житије. Међу најзанимљивије делове *Житија краљице Јелене* Данила Другог убраја се онај у којем се помиње Јеленина „школа за девојке“. Податак о школи за девојке последњих година је у науци преиспитан: Светлана Томин скреће пажњу на недавно откриће Бранислава Тодића, који је утврдио да помен школе за девојке постоји само у најмлађем препису *Даниловој зборника* и да представља уметак из 18. века - преузет је из књиге *Историја Пејтра Великог* Захарије Орфелина, и односи се на руску царицу Катарину Велику.

Друго издање *Књигољубивих жена* доноси и детаљнији портрет царице Маре Бранковић, ћерке деспота Ђурђа Бранковића, коју су, у тешким временима српске средњовековне државности, удали за турског султана Мурата Другог. И ту је Светлана Томин своја претходна сазнања проширила резултатима новијих истраживања, пре свега Михаила Ст. Поповића, али и Љиљане Пешикан Љуштановић.

У поглављу „Један вид женске стратегије. Четири примера из српске књижевности средњег века“ Светлана Томин осветљава и једну мање познату улогу жене у средњовековном друштву. Реч је о дипломатским подухватима у које су жене ишле уместо мушкараца (Косара уместо Владимира, Милица уместо Стефана Лазаревића, Јелена

Балшић уместо Балше и Јерина уместо Ђурђа Бранковића), а о којима је остало писано сведочанство у различитим средњовековним списима.

Један аспект мушко-женских односа у средњем веку приказан је и у поглављу „Писмо-тестамент. Два сведочанства о љубави у српској књижевности петнаестог века“, у којем се писма Стефана Бранковића и Ђурђа Црнојевића разматрају из другачијег угла, као ретки средњовековни списи у којима се тематизује световна љубав.

Допуњена и проширена најактуелнијим сазнањима из области медијевистике, књига *Књигољубиве жене српског средњег века* није само научно релевантна, већ представља и важно подсећање да се појединим темама вреди враћати чак и онда када делује да су истражене. Поред тога, данас су ретке књиге које, иако користе научну методологију и апаратуру, успевају да сачувају једноставан, научнопопуларни стил, и да као најзанимљивије чињенице из прошлости издвоје податке до којих би шира читалачка публика тешко могла доћи.

Пишући о томе како се средњи век обликује у нашој машти, како га у данашњем времену замишљамо и доживљавамо, Умберто Еко (Umberto Eco) је у чувеном есеју *Сањајући о средњем веку* (*Dreaming of the Middle Ages*) издвојио чак десет различитих „средњих векова“ („Ten Little Middle Ages“). Ниједан од њих није *женски*. Срећом, Светлана Томин сањала је о *женском средњем веку*, и он сада постоји за све нас – међу корицама ове књиге.

Nataša Polovina
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad

Dreaming of the Women's Middle Ages

Svetlana Tomin. *Knjigoljubive žene srpskog srednjeg veka* (second, revised and expanded edition). Novi Sad: Akademska knjiga, 2025. 206 pp.
ISBN- 978-86-6263-597-6

The second edition of *Book-Loving Women of the Serbian Middle Ages* by Svetlana Tomin offers a comprehensive account of both prominent and lesser-known medieval women, now expanded with new insights and recent findings from Serbian and international medieval studies, as well as updated with relevant literature published in the meantime. Challenging the prevailing assumption that women in the Middle Ages occupied a marginal position in society, Tomin's study reveals their active engagement in cultural and intellectual life: not only did they read and write books, but they also commissioned, purchased, and donated them.